

doi®

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2699>

Number: 32 , p. 357-373, Winter III 2015

MEMLÜKLER DÖNEMİNDE FAALİYET GÖSTEREN HALEP MEDRESELERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİNE BİR BAKİŞ*

A VIEW TO THE GENERAL CHARACTERISTICS OF THE
OPERATING ALEppo MADRASAS IN MAMLUKS PERIOD

Dr. Esra ATMACA

Diyanet İşleri Başkanlığı Sakarya Adapazarı İlçe Müftülüğü

Özet

Halep, Osmanlı hâkimiyetinden önce Memlûkler döneminde başşehir Kahire ve Dîmaşk'ın ardından diğer bir önemli ilim merkeziydi. Bu dönemde faaliyet gösteren ilmî müesseselerin büyük çoğunluğu Zengîler ve Eyyûbîler'den devralılmış ve bu medreseler çoğunlukla devlet adamları tarafından inşa edilmiştir. Ancak bazen ilim erbâbı kimseler de medrese inşâ etirmiştir. Memlûk öncesi dönemde Halep'te özellikle Nureddin Mahmud Zengî ve Eyyûbî emîrleri tarafından pek çok medrese inşa edilmiştir. Bunların arasında daha önce diğer din mensuplarına ait bir ibadethane iken çeşitli gerekçelerle mescide çevrilip Müslümanların hizmetine verilenler, bunlar veya diğer bazı mescitlerin medreseye dönüştürülmesi ile oluşturulular ve bilhassa medrese olarak inşa edilenler bulunmaktadır. Medreseler genellikle bâniisinin ismiyle anılmış, bânilereince tesis edilen vakıflar sayesinde ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu vakif mülklerinin ekserisi gelir getiren türden gayrimenkullerden oluşmaktadır ve bu gelirler, hem sabit giderler hem de bazı özel durumlarda ek olarak tespit edilen giderler için harcanmaktadır. Bu medreselerin büyük çoğunluğunda Şâfiî veya Hanefî ya da hem Şâfiî hem de Hanefî fikhâna dair öğretim yapılmıştır. Mâlikî ve Hanbelî fikhinin okutulduğu medreseler ise sınırlı sayıdadır. Fıkıh ilminin öğretildiği bu umûmî medreselerde yoğun olarak tahsis edilen mezhebin fikhinin okutulmasının yanı sıra diğer mezheplerin fıkıh ve diğer ilimler de müfredâtta yer almıştır. Söz konusu medreselerin vakfiyelerinde gerek eğitim-öğretim gereklilikleri idari konularla ilgili şartlar belirtilmiştir. Bunlar arasında okutulacak ders kitapları, dualarda yer alacak isimler gibi hususlar da yer almıştır. Genel medreselerden başka dârülkur'an, dârülhadîs ve bîmâristân diye adlandırılan ihtisas müesseseleri de Halep ilmî hayatında yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Memlûkler, Halep, Medrese, Vakıf, Tarih

Abstract

Aleppo was important science center following Capital Cairo and Damascus in Mamluk Period before Ottoman. Operating the vast majority of scientific center inherited from Zengis and Ayyubis and these madrasas were often built by statemen. But sometimes scientist have built a madrasa. Before the Mamluk Period, many

* Bu makale yazarın doktora tezinden türetilmiştir.

madrasas built by Nureddin Mahmud Zengi and Ayyubi Statemen. Some of them are given to the use of Muslims while previously belonging to other religions, these structures or those created converted the mosque madrasa and some of them were built as a private. Madrasas were named with the name of the founder and the needs of madrasas had been supplying thanks to foundation established by the founder. The majority of the foundation property was property income. This income was spent for both stationary and additional expenses. In the vast majority of these madrasas was trained law of Hanefî or Şâfiî, or both Hanefî and Şâfiî. There were very few madrasas in which were trained law of Mâlikî and Hanbelî. It were trained its law, law of other denominations and other branches of science in the general madrasas that taught Islamic law. Conditions were determined about education and administration of madrasas. It was required textbooks and names will be mentioned in prayer in these conditions. There were other specialized institutions outside the general madrasas in life sciences of Aleppo. They were darulquran, darulhadith and bimaristan.

Key Words: Mamluks, Aleppo, Madrasa, Foundation, History

GİRİŞ

İslâm tarihinde özellikle yükseköğretim düzeyinde eğitim-öğretim yapılan müesseselere *d-r-s* kökünden içinde ders okunan yer anlamında ism-i mekân olarak *medrese* denmektedir.¹ Erken dönem İslâm tarihinde ilk medrese örneği Mescid-i Nebevî ve burada yer alan Suffe oluşumudur.² Bundan sonra da İslâm’ın ilk yıllarından itibaren fethedilen şehirlerde öncelikle yapılan uygulama, bir cami kurulması ve bu sayede ibâdetle birlikte eğitim-öğretimimin başlaması olmuştur. Dolayısıyla şehirlerde yapılan ilk faaliyet eğitim-öğretimle ilgili olmuştur. Zamanla eğitim-öğretim için özel müesseseler tesis edilmeye başlanmış, başlangıçta ibadet mekânı olmasının yanı sıra ilim merkezi olarak vazife gören mescidler/camiler, medrese olarak inşa edilen binâların yapımından sonra da bu işlevlerini devam ettirmişlerdir.³

İslâm devletlerinde hükümdarlar veya ileri gelen devlet erkânı âlimlere her zaman değer vermiş, onları pek çok önemli görevde getirmiş, kurdukları müesseseler ile özgürce ve rahat bir şekilde ilmî faaliyetleri yerine getirmelerine zemin hazırlamış ve bu nedenle de devletlerin başkentleri ilmin daha çok geliştiği yerler olmuştur. Bununla birlikte güvenli bir ortam ihtiyacı ve daha fazla hocaya, talebeye ulaşma gibi sebepler büyük şehirlerde yerleşimi artırmıştır. Söz konusu nedenlerle Memlûkler döneminde öncelikli ilim merkezi başkent Kahire olmuştur. Aynı şekilde ticârî faaliyetlerin güçlü olduğu şehirler de farklı kültürleri bir araya getirmesi sayesinde ulemânın yerlesiği yerlerden olmuştur. Halep de bu şehirlerden biridir.

Bu makalede öncelikle ilk medreselerin oluşumu hakkında kısaca bilgi verilip Osmanlı hakimiyetinden önceki Memlûkler döneminde faaliyet gösteren medreselerin genel özellikleri tanıtılacaktır. Daha sonra Halepli tarihçilerin verdiği bilgiler ışığında Halep medreselerinin tesisi, isimlendirilmesi, medrese vakfiyelerindeki hususların eğitim-öğretim ile ilgili olanlar ve

¹ Ebü'l-Fazl Cemâeddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali b. Ahmed b. Manzur el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, (nşr. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydî), I-XVIII, Beyrut: Dârü'l-İhyâ'i-Türası'l-Arabi, 1997, IV, 329-330.

² Nebi Bozkurt, "Medrese", *DIA*, XXVIII (Ankara 2003), 324. Suffe eğitimi ile ilgili olarak bk. Ali Akyüz, "Bir Yetişkin Eğitim Kurumu Olarak Suffa", *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*, (ed. M. Faruk Bayraktar), İstanbul 2006, s. 23-36; Halis Ayhan, "İslâm Tarihindeki İlk Eğitim ve Öğretim Müesseseleri", *İslâm Medeniyeti*, III/30, Nisan-1973, s. 7-10.

³ Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Cami", *DIA*, VII (İstanbul 1993), s. 46-47. Mescidlerden medreseye geçiş sürecini değerlendiren Ahmed Çelebi, mescidlerdeki ilim halakalarına ilginin artması nedeniyle hem birden fazla kurulan halakalarda seslerin birbirine karışması, hem de namaz vakitlerinde namaz kılan cemâatin ibâdetlerine ilim halakalarından gelen seslerin zarar vermesi dolayısıyla ilim faaliyetlerinin medreseye intikal ettiğini ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bk. Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi* (trc. Ali Yardım), İstanbul: Damla Yayınevi, 1976, s. 108-109.

idgesi ile ilgili olanlar şeklinde ele alınması, medreselerin gelir ve giderlerine dair bilgilerin değerlendirilmesi suretiyle analizler yapılacaktır.

I. TARİHTE İLK MEDRESELERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Tarihte ilk medreselerin ne zaman yapıldığına dair farklı görüşler mevcuttur. Bununla birlikte kaynaklarda medrese adı ile anılan ilk binâının Ebû Bekir Ahmed b. İshâk (ö. 342/954) tarafından Nîşâbur'da kurulan ve *dâriüssünne* diye de anılan yapı olduğu,⁴ burada bin kadar öğrencinin öğrenim gördüğü ifade edilmektedir.⁵ Ancak bu medreseden biraz önce Semerkant'ta Sâmânî Emîri Ebû'l-Muzaffer İbn Ahmed b. Nasr b. Ahmed tarafından, İbn Hîbâb (ö. 354/965) adına özellikle de hadis ehli için özel bir mekân yaptırıldığı ve İbn Hîbâb'ın 330/941-42 yılına kadar burada ders verdiği kayıtlarda mevcuttur.⁶

Medrese denildiğinde sistemli bir müessesese olarak akla gelen ilk yapı ise Selçuklu veziri Nîzâmülmülk (ö. 485/1092) tarafından Bağdat'ta yapılan Nîzâmiyye Medresesi'dir.⁷ (459/1066) Fakat Bağdat'taki bu medreseden önce başta az önce sözünü ettigimiz Nîşâbur'daki medrese olmak üzere Doğu İslâm dünyasında otuzdan fazla medrese olduğu da bilinmektedir.⁸ Ancak Nîzâmülmülk'ten önce medrese tâbiri kullanılsa da bu kurumların iz bırakmayan sınırlı ve sathî müesseseler olduğu, bu türden gelişmemiş medrese örneklerinin Nîşâbur'dan çok daha önce ortaya çıktığı, Nîzâmülmülk'ün yaptırmış olduğu medresenin ise aralıksız eğitime devam eden, bütün köy, kent ve şehirlerde kurulan ve memleketin her köşesinde Müslümanların öğretimini gerçekleştirmeye çalışan düzenli bir oluşum olduğu ifade edilmektedir.⁹

İlk örneği Bağdat'taki Nîzâmiyye Medresesi olan Selçuklular'ın kurduğu düzenli medrese sistemi ve vakıfları sayesinde âlimler geçim endişesi taşımaksızın ilimle meşgul olabilmektediler.¹⁰ Bu şekilde kendilerini geliştirip ilmî anlamda ilerleyen Selçuklular, İsmâîlî Fâtîmîler'in Kahire'de kurdukları Ezher ve Dârülhikme isimli müesseseler vasıtıyla yürüttükleri propagandaya karşı koymuş, Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından tesis edilen devletler de onun bu faaliyetlerini örnek almışlardır.¹¹

⁴ Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî (ö. 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (nşr. Şuayb el-Arnâût), I-XXIII, 9. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981-1985, XVII, 170.

⁵ Ebû Nasr Tâceddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübki (ö. 771/1370), *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, (nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfettâh Muhammed el-Huly), I-X, Kahire 1964-1976, 1992, III, 149; Bozkurt, "Medrese", *DIA*, XXVIII, 324.

⁶ Ebû'l-Kâsim Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdîlîh ed-Dîmaşķî (İbn Asâkir) (ö. 571/1176), *Târîhu medîneti Dîmaşķ* (nşr. Muhibbüddîn Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amravî), I-LXXX, Beyrut: Dârül-Fikr, 1998, LII, 251. Semerkant'ta aynı dönemde kurulduğu tahmin edilen diğer medreseler hakkında geniş bilgi için bk. Osman Aydinli, *Fethinden Samaniler'in Yıkılışına Kadar* (93-389/711-999) Semerkant Tarihi, İstanbul: İSAM Yayıncılık, 2011, s. 405-406.

⁷ Rivâyete göre Selçuklu Sultanı Alparslan Bağdat'ı ziyaret ettiğinde camiin etrafında dolaşan çoğu yalın ayak, üstü perişan gençlerden oluşan bir kalabalığı görünce onların kim olduğunu sormuş, gençlerin camide ders gören öğrenciler olduğunu öğrenince de bu öğrencilerin derslerini okuyacakları, konaklayarak yemeklerini yiyecekleri bir mekânın yapılmasını, bu kurulan müessesenin öğrenci ve öğretmenlerinin ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması emretmiş ve bu iş için de veziri Nîzâmülmülk'ü görevlendirmiştir. Bk. Suat Cebeci, "Din Eğitiminde Medreseden Mektebe, Mektepten Nereye?", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 10, 2004, s. 197-201. Nîzâmiye Medreselerinin önemi hakkında bk. Ahmet Ocak, "Medrese Geleneği İçinde Nizamiye Medreseleri'nin Önemi ve İlim Duyasına Kazandırdığı Yenilikler", II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu: Selçuklulara Bilim ve Düşünce (19-21 Ekim 2011 Konya), I (İslâmî İlimler), 2013, s. 441-462.

⁸ Nâcî Ma'rûf, *Medârisü kable'n-Nîzâmiyye*, Bağdat: Matbaatu Mecmai'l-İlmî'l-Irakî, 1973, s. 67-68.

⁹ Ziya Kazıcı, *Anahatları ile İslâm Eğitim Tarihi*, İstanbul : MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayıncılık, 1995, s. 49.

¹⁰ Selçuklu dönemi Nizamiye Medreseleri hakkında bk. Ömer Menekşe, "Selçuklu Eğitim Müesseseleri Nizamiye Medreseleri", *Diyanet İlimi Dergi*, XXXIX/3, 2003, s. 117-122.

¹¹ Bozkurt, "Medrese", *DIA*, XXVIII, 324.

İslâm dünyasında Selçuklular'la başlayan medrese geleneği Zengîler ve Eyyûbîler tarafından devam ettirilmiş,¹² Suriye bölgesindeki Halep'te, Selçuklu Emîri Bedrûddevle'nin kurduğu Züccâciyye Medresesi hâriç olmak üzere ilk medreseler ise Nûreddîn Mahmûd Zengî tarafından kurulmuştur. Nûreddîn Mahmûd Zengî, Bâtinîler'e karşı Ehl-i sünnet düşüncesini yaymak ve ülkede siyasi birliği oluşturma çabasının gereği olarak medreseler kurmaya özen göstermiştir.¹³ Öyle ki Nûreddîn Zengî döneminde Suriye'nin bütün köy ve şehirlerinde medreselerin kurulduğu belirtilmektedir. Nûreddîn, Halep'te de dört medrese yaptırmıştır.¹⁴ Eyyûbîler zamanında Halep'te on beş fikih medresesinin bulunduğu ifade edilmektedir.¹⁵ İşte bu şekilde, önceki devletlerin medreselere verdiği önem sebebiyle Memlûk Devleti kurulduğunda ülkede pek çok medrese bulunmaktaydı.

II. DÖNEMİN MEDRESELERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Dönemin medreseleri başta fikih ilmi olmak üzere dinî ilimler ve Arap dili öğretimine dayanmaktadır. Çoğunluğu dört mezhepten birine ait bir fikih medresesi hüviyetindeydi. Bazlarında ise iki¹⁶ veya dört mezhebin¹⁷ fikhi birlikte okutuluyordu. Medreseler her ne kadar belli mezheplere tahsis edilmiş olsa da bu, o medresede sadece o mezhebin fikhinin öğretildiği anlamına gelmemektedir. Meselâ Hanefî mezhebine tahsis edilmiş bir medresede yalnızca Hanefî fikhi öğretilmiyordu. Bilakis hadis, tefsir, kıraat, mantık ve diğer derslerin yanı sıra diğer mezheplerin fikhi da bu kurumlarda okutulmuştur.¹⁸ Bu medreselerde öğrenim gören talebelere aldıkları fikih ağırlıklı eğitim nedeniyle *fakîh* denmektedir.¹⁹ Yani bu öğrenciler fikihla meşgul oldukları için bu şekilde isimlendirilmiştirlerdi. Önceki asırlarda yalnızca belli bir seviyede olanlara verilen *fakîh* unvanı bu dönemde fikihla meşgul olanlar için kullanılmaktaydı.²⁰

Bu fikih medreseleri yanında *dârülkur'ân* ve *dârülhadîs* denen Kur'ân ve hadis ilimlerinin okutulması için tahsis edilen medreseler de vardı. Memlûkler zamanında medreselerin sayısı oldukça yüksek bir sayıya ulaşmıştır. Kahire ve Dımaşk'taki medreselerin yanı sıra diğer şehirlerde de çok sayıda medrese bulunuyordu.²¹ İbn Haldûn (ö. 808/1406) bu dönemde vakif

¹² Ahmed Asfar, "el-Medrese (fi'l-hadâratî'l-'Arabiyyeti'l-İslâmiyye)", *el-Mevsû'atü'l-Arabiyye*, XVIII, Dımaşk 2007, s. 232.

¹³ Abdüllâttîf Hamza, *el-Hareketü'l-fikriyye fi Misr fi 'asreyni'l-Eyyûbî ve'l-Memlûki'l-evvel*, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts., s. 82.

¹⁴ Ebü'l-Kâsim Kemâleddîn Ömer b. Ahmed el-Ukaylî el-Halebî İbnü'l-Adîm (ö. 660/1262), *Ziübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, (nşr. Süheyî Zekkâr), I-II, Dımaşk: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, 1997, I, 332; Ebû Abdillâh İzzeddîn Muhammed b. Ali b. İbrâhîm b. Şeddâd el-Ensârî el-Halebî (ö. 684/1285), *el-A'lâku'l-hâtire fi zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezîre*, (nşr. Yahya Zekerîyyâ Abbâre), I-II, Dımaşk: Vizâretü's-Sekâfe, 1991, I/1, 244, 248, 257, 264; Ebû Zer Muvaaffakuddîn Ahmed b. İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî (ö. 884/1480), *Kümâzî'z-zehb fi târihi Haleb*, (nşr. Şevki Şa's ve Fâlih Bekkûr), I-II, Haleb: Dârü'l-Kalemi'l-Arabî, 1996. I, 278, 287, 309. (Müellif daha sonraki dipnotlarda diğer bilinen ismi Sibt İbnü'l-Acemî olarak zikredilecektir). Ayr. bk. Enver Çakar, XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566), Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, 2003, s. 127.

¹⁵ Cengiz Tomar, "Suriye (Kültür ve Medeniyet/Eğitim ve Öğretim Fetihten Osmanlılar'a Kadar)", *DÍA*, XXXVII (İstanbul 2009), s. 557.

¹⁶ Benî'l-Acemî Medresesi Şâfiî ve Mâlikî, Seyfiyye Medresesi, Sultâniyye Medresesi Hanefî ve Şafîî fikhina dair eğitim veriyordu. Bk. Sibt İbnü'l-Acemî, I, 294, 316, 332.

¹⁷ Salâhiyye Medresesi'nde dört mezhep fikhi öğretiliyordu. Bk. Sibt İbnü'l-Acemî, I, 335.

¹⁸ Sâlih Yûsuf Ma'tûk, *Bedreddîn el-'Aynî ve eseruhû fi 'îlmi'l-hadîs*, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1987, s. 15.

¹⁹ İbnü'l-Adîm (ö. 660/1262), *Bugyetü't-taleb fi târihi Haleb*, (nşr. Süheyî Zekkâr), I-XII, Beyrut: Dârü'l-Fikr ts., X, 4367; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hâtire*, 1/1, 244; Sibt İbnü'l-Acemî, I, 278, 318, 354; Kâmil el-Bâlî el-Gazzî el-Halebî, *Nehrü'z-zehb fi târihi Haleb*, (nşr. Mahmûd Fâhûrî-Şevki Şa's), 2. Baskı, I-III, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1991-1992, II, 167-169.

²⁰ Hayrettin Karaman, "Fakîh", *DÍA*, XII (İstanbul 1995), s. 127.

²¹ Yiğit, "Memlûkler Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış", *Türkler Ansiklopedisi*, V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 750.

eserlerin ciddî mânâda artışını emîrlerin evlâtlarını güven altına alma endişelerine bağlamaktadır. Nitekim Memlûk emîrleri, evlâtlarına sultanların kötü davranmasından, mallarının müsâdere edilmesinden korktukları için birçok medrese, zâviye ve ribât yaparak bu müesseselere gelir getiren mallar vakfetmişler, kendi evlâtlarını da ya bu vakıflara mütevellî tâyin etmişler veya bu gelirlerden bir pay ayırrak vakıflara ve onlardan elde edilen gelirlere ortak kılmışlardır. Bu sayede emîrlerin mallarını müsâdere edilmekten korudukları görülmektedir. Ancak İbn Haldûn, bunun tek sebep olmadığını, varlıklı kişilerin hayatı yapma konusunda da gayet istekli olduklarını vurgulamaktadır.²² Zamanla yaygınlaşan medrese tesisi Halep'te de devam etmiştir. Makalede bundan sonra Halep medreselerinin tesisi ve özellikleri ele alınacaktır.

III. HALEP MEDRESELERİNİN TESİSİ VE İŞLEYİŞİ

Bu başlık altında öncelikle Halep medreselerinin kuruluş aşamaları, ardından da dönemin Halepli tarihçilerinin vakfiyelerde belirtilen hususlar hakkında verdikleri bilgiler değerlendirilecektir.

A. Halep Medreselerinin Tesisi

Eyyûbî devlet adamlarının yaptığı gibi Memlûk sultanları ve emîrler de medrese, cami, hankah ve zâviye gibi ilim ve kültür merkezleri inşâ ettirmek konusunda birbirleriyle yarışmışlardır.²³ Memlûk sultanları medreselerin müderrislerini bizzat tâyin etmiş, talebe ve müderrislerin ihtiyaçlarını giderme hususuna da son derece önem vermişlerdir. Hatta bazı sultanlar medreselere gidip dönemin meşhur âlimlerinden ders dinlemiştir.²⁴

Halep'te Zengî ve Eyyûbî devlet adamlarının birçok medrese kurdukları görülmektedir. Emîrlerin veya âlimlerin, var olan bir medreseye vakıflar tahsis edip destek olmak yerine yeni medrese kurma girişiminde bulunmuş olmaları dikkat çeken bir durumdur. Hz. Peygamber'in sadaka-i câriyenin önemini belirten hadisinin bu hususta etkili olduğu düşünülmektedir.²⁵

Halep'te medrese yapımı Memlûk öncesi dönemde özellikle Dîmaşk ve Halep atabegi olarak görev yapan el-Melikü'l-Âdil Nûreddîn Mahmûd Zengî ve Eyyûbî emîrleri tarafından gerçekleştirılmıştır. Memlûkler döneminde varlığını sürdürmeden medreselerin çoğunu da Zengîler ve Eyyûbler döneminde yapıldığı görülmektedir. Nitekim Nûreddîn Zengî, Halep'te yerleşik olan Şîfiîe karşı Sünnî inancı yerleştirme çabası içerisinde birçok yeni medrese kurmuştur. Ancak bundan önce de Mardin Artuklu hükümdarının emriyle Selçuklu Emîri Bedrûddevle tarafından tesis edilen ve medrese olarak Halep'te ilk kurulan müessesese olan Züccâciyye Medresesi'nin inşâsı sırasında burada Sünnî eğitim yapılacak olması nedeniyle Şîî anlayışa mensup olan halk karışıklık çıkarmış, inşaatın gündüz yapılan kısımları gece bu gruplar tarafından tahrip edilmiştir. Buna bir çözüm arayan yetkililer âlim ve halk nazarında sözü geçer bir zât olan Şerîf Zühre b. Ali b. Muhammed el-Îshâkî es-Sünnîyi aracı kılarkak bu

²² İbn Haldûn, *Mukaddime*, I-II, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, II, 1019.

²³ Ebû Abdullâh Şemseddîn (Bedreddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Îbrâhîm el-Levâtî et-Tancî (İbn Battûta) (ö. 770/1368-69), *Rihletü İbn Battûta*, Beyrut: Dârü Sâdir, ts, s. 44; Yûsuf Dervîş Gavânim, *Târîhu şarkî'l-Ürdün fi 'asri devleti'l-Memâlikî'l-âlâ*, Vizâretü's-Sekâfiyyetü ve's-Şebâb, Ammân 1979, s. 133.

²⁴ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 284.

²⁵ Hadîs-i Şerîf'te şöyle buyrulmaktadır: "İnsan ölünce her amelinin (sevâbı) kesilir, sadece üç şeyden (amelinin sevâbı kesilmez, devam eder): İstifade edilecek olan ilimden veya kendisi için akıp (devam edecek olan) sadakadan, yahut kendisine hayatı duâda bulunacak olan hayırlı çocuktan." Bk. Ebû Muhammed Abdulla b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî (ö. 255/869), *Müsnedü'd-Dârimî*, (*Sünenu'd-Dârimî*), (nşr. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî), I-IV, Riyad 2000, Mukaddime, 46.

sorunu ortadan kaldırmışlardı.²⁶ Bundan sonra medrese tesis faaliyetleri Nûreddîn Zengî tarafından devam ettirilmiştir.

Zengîler döneminde Nûreddîn Zengî'nin bizzat kendisinin yaptırdığı Nûriyye²⁷ ve Asrûniyye²⁸ medreselerinin yanı sıra mescidden medreseye dönüştürüldüğü medreseler de olmuştur. Meselâ Halâviyye Medresesi, mescidden medreseye Nûreddîn Zengî tarafından dönüştürülmüştür.²⁹ Söz konusu dönemde diğer ileri gelen zevatın yaptığı veya mescid iken medreseye dönüştürüldüğü medreseler de olmuştur. Bnlardan Câveliyye Medresesi medrese olarak kurulmuşken Mukaddemîyye Medresesi ise mescidden dönüştürülmek suretiyle kurulmuştur.³⁰ Şuaybiyye Medresesi de Nûreddîn Zengî'nin Halep'e gelişî sonrasında mescidden medreseye dönüştürülmüştür.³¹

Zengîler'den Halep'i devralan Eyyûbîler döneminde Sultan el-Melikü'z-Zâhir Gâzi'nin bizzat yaptırdığı Zâhiriyye³² ve Sultâniyye Medreseleri'nin³³ yanısıra daha çok emîrlar tarafından medreseler kurulduğunu görmekteyiz. Haddâdiyye, Cûrdîkiyye,³⁴ Seyfiyye,³⁵ Şâzbahtîyye, Atabekîyye,³⁶ Tumâniyye,³⁷ Haşşâbiyye,³⁸ Buldûkiyye³⁹ ve Esediyye⁴⁰ gibi medreseleri emîrlar; Benî'l-Acemî,⁴¹ Sâhibîyye, Revâhiyye,⁴² Dükâkîyye, Cemâliyye, Zeydiyye⁴³ medreselerini ise dönemin âlimleri ve/veya kadıları yaptırmışlardır. Bnlardan başka Eyyûbî Hükümdarı Selâhaddîn Eyyûbî'nin karısı Dayfe Hâtûn da bir medrese yaptırmıştı. Firdevs Medresesi diye bilinen bu medrese dönemin en büyük medreselerinden biri olmuştur.⁴⁴ Bu dönemde kurulan medreselerin neredeyse tamamına yakınının Hanefî mezhebine mahsus medreseler olduğu dikkati çekmektedir.⁴⁵

Memlûkler döneminde mevcut medreselerde eğitim-öğretim devam etmiş, ancak Moğol saldıruları nedeniyle şehrin diğer yerleri gibi birçok medrese de ya tamamen yıkılmış ya da ciddi anlamda hasar görmüştür. Bu dönemde kurulan medreseler⁴⁶ de önceki dönemlerde

²⁶ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 241; Gazzî, II, 67.

²⁷ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 287; Ebü'l-Velîd Muhibbüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Sekaffî İbnü's-Şihne, (ö. 815/1412), *Ravzü'l-menâzır fi 'ilmî'l-evâ'il ve'l-evâhir*, (nşr. Seyyid Muhammed Mühennâ), Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997, s. 111.

²⁸ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 244; Sibt İbnü'l-Acemî, I, 278; İbnü's-Şihne, *Ravzü'l-menâzır*, s. 110; Gazzî, II, 111; Çakar, s. 129.

²⁹ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 264; İbnü's-Şihne, *Ravzü'l-menâzır*, s. 115; Çakar, s. 127.

³⁰ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 353; İbnü's-Şihne, *Ravzü'l-menâzır*, s. 118.

³¹ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 257; İbnü'l-Acemî, I, 309; İbnü's-Şihne, *Ravzü'l-menâzır*, s. 112.

³² Sibt İbnü'l-Acemî, I, 317; İbnü's-Şihne, *Ravzü'l-menâzır*, s. 111-112.

³³ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 294.

³⁴ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 273, 275; İbnü's-Şihne, *Ravzü'l-menâzır*, s. 117; Muhammed Hayreddin el-Esedî, *Ahyâü'l-Haleb ve esvâkuhâ*, (nşr. Abdülfettâh Revvâs Kal'acî), Dîmaşk: Dârü Kuteybe, 1990, s. 137, 170.

³⁵ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 259; İbnü'l-Acemî, I, 316; Esedî, s. 177.

³⁶ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 345, 348, 368; İbnü's-Şihne, *Ravzü'l-menâzır*, s. 116, 117.

³⁷ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 278; Sibt İbnü'l-Acemî, I, 354.

³⁸ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 355-356.

³⁹ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 330; İbnü's-Şihne, *Ravzü'l-menâzır*, s. 113; Esedî, s. 177.

⁴⁰ İbnü's-Şihne, *Ravzü'l-menâzır*, s. 113; Esedî, s. 94.

⁴¹ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 332.

⁴² İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 251, 255; Sibt İbnü'l-Acemî, I, 288, 304.

⁴³ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 315-316, 366, 367.

⁴⁴ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 323; Ferid Cuha, "el-Medârisü'l-eserîyye fî medîneti Haleb", *Awraq*, S. 5-6, Madrid: Agencia Espanola Cooperacion Internacional, 1982-1983, s. 74.

⁴⁵ Eyyûbîler devri medreseleri hakkında geniş bilgi için bk. Ramazan Şeşen, *Selâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1983, s. 254 vd.

⁴⁶ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bk. Abdurrahman Acar – M. Mesut Ergin, "Halep'te Memlûkî Dönemine Ait Medrese Vakıfları", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/2, Diyarbakır: 2012, s. 1-36.

olduğu gibi emîrler, âlim ve/veya kadılık görevinde bulunan kişiler tarafından yaptırılmıştır. Keltâviyye Medresesi Emîr Toktemir el-Keltâvî⁴⁷ ve Salâhiyye Medresesi Emîr Selâhaddîn Yûsuf tarafından⁴⁸ yaptırılmışken Nâsiriyye Medresesi, Kâdilkudât Kemâleddîn İbnü'z-Zemlekânî'nin girişimiyle yahudilere ait bir havranın mescide ve ardından medreseye dönüştürülmesi suretiyle tesis edilmiştir.⁴⁹

B. Medreselerin İsimlendirilmesi

Halep'te Memlûkler döneminde faaliyet göstermiş olan medreselerin önemli bir bölümü bâñîlerinin veya medreseye dönüştürenin isimleriyle adlandırılmışlardır. Şerefiyye, Nûriyye, Mukadde miyye, Câveliyye, Şâzbahtîyye, Cûrdîkiyye, Benî'l-Acemî, Zâhirîyye, Seyfiyye, Atabekîyye, Revâhiyye, Tumâniyye, Dükâkiyye, Cemâliyye, Buldûkiyye, Esediyye, Kılıciyye, Salâhiyye ve Keltâviyye Medreseleri bu medreseler arasında sayılabilir.

Bir kısım medreseler ise bulundukları yerde yakın oldukları zenaat merkezlerinin adıyla anılmışlardır. Züccâciyye ve Haddâdiyye Medreseleri ilki cam eşyalar îmâl edilen Züccâcîn Çarşısı,⁵⁰ ikincisi de Haddâdîn diye ifade edilen demirciler açısından dolayı bu isimleri almışlardır.⁵¹ Halâviyye Medresesi de içerisinde bulunduğu Halvâniyyîn Çarşısı'nın adıyla isimlendirilmişse de⁵² bir gelenek ve aynı zamanda vakif şartı olarak önemli dinî günlerde tatlı/helva dağıtılan bir medrese olduğu için de bu isimle anıldığı düşünülebilmiştir. Ancak bu medresede önemli günlerde tatlı ikrâm edilmesinin onun tatlıcılar açısından bulunmasından kaynaklandığı anlaşılmaktır, bu nedenle asıl izafetin bulunduğu yer yani tatlıcılar karşısına anlamındaki Halvâniyyîn Çarşısı'na olduğu görülmektedir.

Bâñîsi veya medreseye dönüştüren yerine müderrisinin adıyla meşhur olan medreseler arasında ise Asrûniyye Medresesi bulunmaktadır. Nûreddîn Mahmûd Zengî tarafından satın alınan bir evin medreseye dönüştürülmesi suretiyle kurulan ve Memlûkler döneminde önemli bir medrese olma özelliğini koruyan bu medrese, Nûreddîn Zengî'nin atadığı ilk müderrisi İbn Ebî Asrûn'a⁵³ nisbetle adlandırılmıştır.⁵⁴ Yine yapıldığı dönemde daha eskilere dayanan fakat Nûreddîn Zengî döneminde medreseye dönüştürülen müessese de, Nûreddîn tarafından atanmış Şeyh Şuayb b. Ebi'l-Hasen'e nisbetle Şuaybiyye Medresesi diye anılır olmuştur.⁵⁵

C. Medreselerin Vakfiyelerinde Belirtilen Hususlar

1. Eğitim-Öğretim ile İlgili Olanlar

Fîkih ağırlıklı eğitim veren bu medreselerin vakif şartlarının arasında öncelikle hangi mezhep üzere eğitim yapılacağı belirtildi.⁵⁶ Mezhebin belirlenmesinden başka öğrenim düzeyinin belirlenmesi konusunda da şartlar koyulmuştur. Meselâ Asrûniyye Medresesi'nde

⁴⁷ Gazzî, II, 310; Çakar, s. 127.

⁴⁸ Ebî'l-Fidâ el-Melîkü'l-Müneyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Ali b. Mahmûd el-Eyyûbî (ö. 732/1331),, *el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer*, I-IV, by.: Matbaatü'l-Hüseyniyye, 1907, III, 272; Gazzî, II, 147-148.

⁴⁹ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 334.

⁵⁰ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 241; Gazzî, II, 67.

⁵¹ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 348.

⁵² Sibt İbnü'l-Acemî, I, 345.

⁵³ İbn Ebî Asrûn (ö. 585/1189) ilk olarak 545/1150 yılında Halep'e gelmiş, burada ders vermeye başlamıştı. Daha sonra Nûreddîn Zengî ile birlikte Dîmaşk'a gitmiş, burada da çeşitli yerlerde dersler vermiş, vakıfların nezâretini de üstlenmiştir. İbn Ebî Asrûn 562/1167 yılında Halep'e dönünce Nûreddîn Zengî Halep, Dîmaşk, Hama, Humus ve Ba'lebek'te yaptığı medreselerdeki öğretim işleri ve hocaların seçimi konusunda onu görevlendirdi. Aynı zamanda Nusaybin, Sîncar, Harran, Habur ve Râbiye gibi pek çok şehrin kadılıklarını da üstlenmiş, âdetâ bölgenin kâdilkudâti gibi görev yapmıştır. Detaylı bilgi için bk. Sâmi es-Sakkâr, "İbn Ebû Asrûn", *DIA*, XIX (İstanbul 1999), s. 423-424.

⁵⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I, 332; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 244; Sibt İbnü'l-Acemî, I, 278.

⁵⁵ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 257; Sibt İbnü'l-Acemî, I, 309.

⁵⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I, 332; Sibt İbnü'l-Acemî, I, 367.

fakîhlerin yetişmesi için iki mertebe⁵⁷ ihdâs edilmiştir.⁵⁸ İbn Tolun'un müderrislerin vazifelerini anlatırken deðindiði üzere fikih medreselerinde birincisi başlangıç seviyesi olan mübtedî, ikincisi de ileri seviye olan müntehî olmak üzere iki grup öğrenci vardı. Müderris, öğrencilerin mertebesine göre dersin seviyesini belirliyordu. Buna göre O, mübtedî sınıfındaki öğrencilere kolay konuları anlatır, müşkil konulara hiç girmezken, müntehî düzeyindeki öğrencilere ise basit açıklamalar yapmaz, fikhin müşkillerini öğretirdi.⁵⁹

Medreselerde okutulması istenen dersler veya ders kitapları bazen vakîf şartları arasında yer alabiliyordu. Câveliyye Medresesi bânîsi Affîuddîn Abdurrahmân el-Câvelî en-Nûrî, yaptırdığı medresede fakîhlerin ve müderrisin Kur'ân'dan âyetler/sûreler okuyarak, medresenin bânîsına hediye etmelerini vakîf şartı olarak belirlemiştir. Yine Şerefiyye Medresesi'nin vakfiyesinde *Sahîhu'l-Buhârî*'nin okunması istenmiştir.⁶⁰

Bazı vakfiyelerde fakîhin o medresede beþ vakit namazı kılması şartı konmuştur. On beþ öğrenci kapasiteli Zâhirîyye Medresesi bu konuda bir örnektir. Revâhiyye Medresesi'nin vakîf şartları arasında ise buraya atanacak müderrislerin âlî ve nâzil isnâd arasındaki farkı bilen biri olması şartı yer almıştır.⁶¹

Bazı medreselerin vakîf şartlarında dikkat çeken bir husus da medrese dâhilinde edilen duâ esnasında, belki de devlet adamlarının müdâhalesiyle, önce devlet büyüklerinin isimlerinin anılmasının, vakîf bânîsinin isminin halîfe veya sultandan sonra zikredilmesinin şart koşulmuş olmasıdır. Meselâ Seyfiyye Medresesi'nin vakîf şartları arasında bânîsinden önce Abbâsî Halîfesi Nâsîr-Lidînillâh'a ve dönemin sultانı her kimse ona duâ edilmesi, daha sonra bânîsine duâ edilmesi istenmiştir.⁶² Böyle bir uygulamanın o zamana kadar diğer medreselerdeki duâ usûlünden duyulan hoşnutsuzluk nedeniyle getirilmiş olması muhtemeldir.

Sistemli bir eğitim-öğretimimin uygulandığı bu medreselerde talebelerin konaklamaları için ihtiyaç duyulan yurt benzeri odalar da yer almıştır. Bu durumda medreselerde öğrenci sayılarının belli bir kontenjan dâhilinde sınırlırmış olduğu anlaşılmaktadır.

Medreseler zengin kütüphanelere sahipti. Söz konusu kütüphanelerde bulunan kitaplar genellikle vâkîfi tarafından vakfedilen çok değerli kitaplardan oluşmaktadır. Bu eserlerin kaydı bir defterde tutulurdu. Meselâ Şerefiyye Medresesi vâkîfi medreseye birçok değerli kitap vakfetmiştir. Aralarında *Müsnedî'u-Shâfi'i*,⁶³ *el-Ümm*, *Tefsîri'u-Sâ'lebî*, *el-Hâvi'l-kebîr*, *el-İbâne*, *Kütibüü Sitte* gibi eserlerin bulunduğu bu kütüphânedeki eserler kayıt altına alınmış, ancak Timur'un Halep'i istilâsı (802/1399) sonrasında birçok değerli eser gibi bu eserler ve kayıtları da yok olmuştur.⁶⁴

⁵⁷ Burada mertebe ile, öğrencilere verilen eğitim düzeyleri kastedilmektedir.

⁵⁸ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hâtîre*, I/1, 244; Sibt İbnü'l-Acemî, I, 278.

⁵⁹ Ebü'l-Fazl (Ebû Abdîllâh) Şemseddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Tolun (ö. 953/1546), *Nakdü't-tâlib li-zegâli'l-menâsib*, (nşr. Hâlid Muhammed Dehman, Muhammed Ahmed Dehman), Beyrut: Dârû'l-Fikri'l-Muâsîr, 1992, s. 152.

⁶⁰ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 315, 354.

⁶¹ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 304, 318.

⁶² Sibt İbnü'l-Acemî, I, 316.

⁶³ İmâm Şâfiî'ye nisbet edilen bu eser aslında talebesi Nîsâbûrî'nin hocasından semâ yoluyla aldığı hadislerden oluşmaktadır.

⁶⁴ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 314. Kütüphaneler genellikle medrese veya mescid bünyesinde olmakla beraber özel kütüphanelerin de varlığı bilinmektedir. Meselâ Misir'da doğan ve Halep'te yerleşen Cemâleddîn el-Kiftî'nin (ö. 646/1248) sayısız kitap sahibi olduğu, onun cömertliği sayesinde insanların bu kitaplardan rahatça faydalananlığı, kendisini kitaba adamış olması sebebiyle evlenmekten vazgeçtiği, kitaplarının maddî değerinin elli bin dinar olduğu bilinmektedir. Onun kitap sevgisiyle ilgili pek çok ilginç hikâyeler anlatılmaktadır. Daha geniş bilgi için bk. Ebû Abdîllâh Selâhaddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kütübî ed-Dârâñî (ö. 764/1363), *Fevâtî'l-vefeyât ve'z-zeyl 'aleyhâ*, (nşr. İhsan Abbâs), I-IV, Beyrut: Dârû Sâdir, 1973-1974, III, 117-118. Ayrıca önceki dönemlere ait bazı özel kütüphanelerin de var olduğu, ancak çeşitli şekillerde tâhrip edildiği de belirtilmiştir. Bu konuda bir değerlendirme için bk. Salâh Kezâre, "el-Mektebetü fi Haleb", *Âdiyyâtü Haleb*, VIII-IX, Suriye 1998, s. 355-363.

Medreselerin bünyesinde genellikle yetim ve yoksul çocuklar için yapılan mektepler de yer almaktaydı.

2. Medreselerin İdaresi ile İlgili Şartlar

Bir müessesenin faaliyetlerini düzenli bir şekilde devam ettirebilmesi için yeterli ölçüde yönetici ve çalışanlara ihtiyaç vardır. İslâm dünyasında vakıf işlerini idare etmek için görevlendirilen kimseye *mütevellî* denmiştir.⁶⁵ Halep’tे bu işi üstlenen kişilerin aynı zamanda *nâzır* olarak da görevlendirildiği görülmektedir.

İslâm tarihinde Allah’ın rızâsını kazanmak amacıyla kurulan vakıfların vâkıfları, bağışladıkları mekân veya kurdukları müessesede bazı şartların yerine getirilmesini istemişlerdir. Bu isteğin normal olduğu, zira emek ve çaba ile elde edilen gelirin bağışlanmasıının ardından vefâtından sonra da onun uygun gördüğü şekilde sarf edilmesini istemesinin vâkıfın tabii hakkı olduğu, aksi takdirde çok önemli bu faaliyet ve hizmetlerin yapılmamış olacağı tarihçiler tarafından ileri sürülmektedir.⁶⁶ Vakıf idaresi ile sorumlu olan mütevellî genellikle vâkıf tarafından atanmıştır. Vâkıflar, şartlarında mütevellî tâyini için belli sınırlar koyabilmiş, bazen bu görev belli aile mensuplarına münhasır kılınmıştır.⁶⁷

Asrûniyye Medresesi’nde ilk görev alan ve hem müderrislik hem de nâzırlık vazifesini üstlenen İbn Ebî Asrûn’un, medresenin kapısında kaydedilmiş olan vakıf şartını içeren yazıya göre burada nâzır olduğu ifade edilmiştir. O, söz konusu görevlerini Dîmaşk’â gidene kadar sürdürmüştür.⁶⁸ Bu bilginin geçtiği kaynakta ard arda gelen iki cümlenin ilkinde nâzır, ikincisinde mütevellî kelimesi kullanılmıştır. Biz İbn Ebî Asrûn’un Halep ve civardaki pek çok medresenin nâzırı olarak görevlendirildiğini biliyoruz.⁶⁹ Dolayısıyla sorumlu olduğu medreselerden biri de Asrûniyye Medresesi’ydi. Bu genel vazifesine ilâveten ayrıca ders de verdiği bu medresenin vakıfının mütevellîsi olarak görev yapmaktadır.

Vâkıf bazen birden fazla kişinin beraberce nâzırlık yapmasını şart koşabiliyordu. Bu durumda nâzırlık ikisinden birinin vefâtına kadar müsterek devam edip sonra tek kişiyle sürdürülülmüştür. Zâhirîyye Medresesi’nin idaresi buna örnek teşkil etmektedir. Burada ilk olarak Bahâeddîn Yûsuf İbn Şeddâd (ö. 632/1234) ve Şerefeddîn Ebû Tâlib İbnü'l-Acemî medrese nâzırlığına ortak olarak atanmış, İbn Şeddâd’ın vefâtından sonra ise Şerefeddîn Ebû Tâlib tek başına görev yapmak üzere yetkili kılınmıştır.⁷⁰ Şerefeddîn’den sonra da bu görev Beni'l-Acemî ailesi mensuplarının elinde olmaya devam etmiştir.⁷¹

Bir âlim, bir medresede müderris olarak görev yaparken başka medrese veya medreselerin nâzırı olabiliyordu. Meselâ Asrûniyye müderrisi Şerîf el-Hüseynî ve onun yeğeni Kadî Emînûddîn, buradaki görevlerinin yanısıra Zâhirîyye Medresesi’nin nâzırlığını yapmışlardır.⁷²

Bazen nâzırlığın vâkıfın ailesine mensup olması gerektiğine dair itirazlar da olmuştur. Tumâniyye Medresesi’nin müderrisi Şemseddîn İbn Emîri Hâc el-Hanefî ders vermenin yanı sıra medresenin nâzırlığı ile de görevlendirilmiştir. Sonra itiraz olmuş olmalı ki Ebû Bekir b.

⁶⁵ Geniş bilgi için bk. Nazif Öztürk, “Mütevellî”, *DIA*, XXXII (İstanbul 2006), s. 217-220.

⁶⁶ Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011, s. 271.

⁶⁷ Ebû'l-Hasen Takîyyûddîn Ali b. Abdilkâfi b. Ali b. Temmâm es-Sübki (ö. 756/1355), *Fetâvâ's-Sübki*, I-II, Beyrut: Dârû'l-Mâ'rife, ts., II, 43-46.

⁶⁸ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 245.

⁶⁹ İbnü's-Şihne, *ed-Dürriyû'l-müntehâb*, s. 111. Geniş bilgi için bk. Sâmî es-Sakkâr, “İbn Ebû Asrûn”, *DIA*, XIX (İstanbul 1999), s. 424.

⁷⁰ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 317.

⁷¹ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 318.

⁷² Safedî, *el-Vâfi*, XXII, 88.

Muhâcir tarafından çağrılmış, konu hakkında yapılan görüşme neticesinde nâzırlık Tumân'ın ailesine tevdî edilmişti. Şemseddîn ise ders vermeye devam etmişti.⁷³

Bir cemâatin büyüğü, bir topluluğun başkanı, başkan vekili veya temsilcisi olan kimse diye tanımlanan *nakîb*, genel mânâda Hz. Peygamber'in soyundan gelenlerin neseblerini tesbit etmek, Ehl-i beyt'in hukukuna dair meseleleri hükmе bağlamak görevi olan nikâbet teşkilatı sorumlusu anlamına gelmekle beraber İslâm tarihi boyunca askeriye, tekke, posta teşkilatı, fütûvvet kurumu gibi birçok oluşumda *nakîb* adlı görevlilere tesâdûf edilmektedir.⁷⁴ Kaynaklarda sadece Halep medreselerinden Halâviyye Medresesi'nde *nakîb* adı verilen görevli hakkında bir kayda rastlamış bulunmaktayız. Medrese nakîbi Ebû Bekr el-Mücellid el-Hanefî, buradaki fakîhlerin nakîbidir ve medrese içerisinde kendisine ayrılan mekânda kitap ciltleme işiyle meşgul olmaktadır.⁷⁵ Ayrıca nakîb, öğrencilere günlük okuyacakları Kur'ân âyetlerini dağıtan kişi olarak da tanıtılmıştır.⁷⁶ Görüldüğü üzere nakîb kavramı burada yaygın anlamından farklı kullanılmıştır.

Bunlardan başka Revâhiyye Medresesi vakfiyesinde bu medresenin yönetimine bir "idareci mutasarrif" atanmaması şartı da yer almıştır. Burada "tasarruf yetkisi elinde olan" anlamına gelen mutasarrif, vakfin gelirlerinden faydalanaibilecek kişiyi ifade etmektedir. Nitekim bazı vakıflarda vakıfın ailesine veya belki bazen de başka kişilere tasarruf yetkisi verilmektedir. Bu medresede buna engel olunmak istediği görülmektedir.

D. Medreselerin Gelir ve Giderleri

1. Medreselerin Gelirleri

İslâm dünyasında müesseseler oluşmaya başlayınca bu müesseselerin ihtiyaçları için vakıf sisteminin işletilmesi, onların sağlıklı bir şekilde faaliyet göstermesini sağlamıştır. "Allah'ın rızâsını kazanmak için onun verdiği nimetleri, o nimetlerden mahrum olan kullarına tâhsîs etmek" şeklinde kısaca tanımı yapılan vakıflar önceleri mâbedler, yollar, kuyular, havuzlar, köprüler gibi daha çok günlük hayatı kolaylaştırmak için kurulmakta iken, sonraları hamamlar, kervansaraylar, imâretler, medreseler, mektepler, kütüphâneler, tekkeler gibi çoğunluğu ilmî ve sosyo-kültürel hayatın parçası olan müesseseleri ayakta tutmak için oluşturulmuştur.⁷⁷

İslâm devletlerinde Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinden başlamak üzere bu sistem yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in Medine'de kendisine ait hurma bahçesinden elde edilen kazancı İslâm'ın korunması için gerekli görülen yerbere sarfedilmek üzere vakfettiği kaynaklarda yer almaktadır. Yine O'nun Fedek⁷⁸ hurmalığının gelirlerini de yolculara vakfettiğini bilmekteyiz. Hz. Ömer'in de bir hurmalığını Müslümanlar'ın yararına bağışlamak istemesi ve bunu nasıl yapacağını Hz. Peygamber'e sorması üzerine O (s.a.s.) "Aslını koru, o satılmaz, bağışlanmaz ve miras yolu ile intikâl etmez, gelirlerini fakirlere tahsis et." buyurarak vakıf anlayışını en güzel şekilde ifade etmiştir.⁷⁹

⁷³ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 355.

⁷⁴ Geniş bilgi için bk. Gülgün Uyar, "Nakib", *DIA*, XXXII (İstanbul 2006), s. 321.

⁷⁵ İbnü'l-Adîm, *Buğyetî'l-taleb*, X, 4367.

⁷⁶ Donald P. Little, "Notes on Mamluk Madrasah", *Mamluk Studies Review*, VI: Middle East Documentation Center The University of Chicago, Chicago 2002, s. 11.

⁷⁷ Cahit Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul : MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007, s. 218.

⁷⁸ Hayber'in fethinden sonra barış yoluyla alınan ve yarısı Hz. Peygamber'e tahsis edilen köy.

⁷⁹ Buhârî, "Vesâyâ", 22, 28; Geniş bilgi için bk. İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi II*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1994, s. 61. Ayr. bk. Ömer Hilmi Efendi, *İthâfi'l-ahlâfî ahkâmi'l-evkâf*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, ts., s. 10.

Bundan sonraki süreçte de tüm Müslümanlar ve Müslüman devletler bu sistemi kullanmışlardır. Ancak vakıf hukukunun teşekkülü Abbâsîler döneminde gerçekleşmiştir. Hatta bu konuda müstakil bir daire kurulduğu da ifade edilmektedir.⁸⁰

Memlûkler döneminde eğitim-öğretiminin başlıca merkezi olan medreseler de, varlıklarını genellikle medreseyi kuran bânişinin, bazen de diğer devlet adamlarının veya zenginlerin kurdukları vakıflara borçlu olmuşlar ve bu vakıflar sayesinde eğitim-öğretimi sürdürürebilmişlerdir. Müderrisler, talebeler ve hizmetlilerin ödenekleri ve medresenin bütün ihtiyaçları medresenin gelirlerinden karşılanırdı. Söz konusu gelirler az önce de bahsettiğimiz gibi medreseyi yaptıran kişinin oraya vakfettiği mallardan sağlanırdı. Bu vakıflar çeşitli şekillerde gelir getiren türde mallardan oluşmaktadır.

Medrese vakıflarını, vâkifi hârinde bazen yönetim ve müderrisliği de devralan çocukları artırmıştır. Bunun örneğini de Şerefiyye medresesinde görüyoruz. Nitelik medresenin vâkifinin oğlunun kızı yani torunu olan Âişe'nin vakıf mallarını artırdığı bilinmektedir.⁸¹ Bu hanımın, bu aileye mensup Halepli meşhur muhaddis Burhâneddin el-Halebî'nin annesi olduğu anlaşılmaktadır.

Genel olarak vakıf sisteminde vakfedilen mallar menkul ve gayrimenkul olarak sınıflandırılabilir.⁸² Vakıf mallarının en çok karşılaşılan türlerinden biri ise arazi şeklindeki vakıflardır. Ele aldığımız şehir Halep'e baktığımızda da vakıf mallarının daha çok arazi şeklinde olduğu görülmektedir. Halep'teki medreselere vakfedilen bu araziler Halep'in içinde veya dışında olabiliyordu. Bu arazilerden *icâre* denilen kiralama usûlüyle gelir elde edilmektedir.⁸³ Buna dair örneklerden birini Zâhirîyye Medresesi'nde görmekteyiz. Zâhirîyye Medresesi'nin yanında medresenin vakfına ait olan bir bostan bulunmaktadır. Bu bostan, Akça Hâzindâr diye bilinen Yesbek'in hazinedarına kiraya verilmiştir.⁸⁴

Vakıf mallarının korunması, kiraya verilmesi, vakfin hâsilâtının toplattırılıp satılması gibi hususlar ancak mütevelliî tarafından yapılabilmektedir.⁸⁵

Vakfedilen gayrimenkullerin bir kısmı da çarşı, dükkân veya hamamlardan oluşmaktadır. Bnlardan bir kısmı tamamen bir kısmı da belirli oranda hisselere ayrılmak suretiyle vakfedilmişlerdir. Şerefiyye Medresesi'ne vakfedilen Avâfi ve İbnü'l-Acemî Hamamları,⁸⁶ Asrûniyye Medresesi'ne vakfedilen dükkânlar,⁸⁷ Beni'l-Acemî Medresesi'ne vakfedilen Hevâ Çarşısı'ndaki ve Süveykatü Hâtim'deki dükkânlar,⁸⁸ Cemâliyye Medresesi'nin vakfı Bankûsâ'daki Eski Hamam,⁸⁹ Esediyye Medresesi'nin vakfı olan dükkânlar,⁹⁰ Zâhirîyye Medresesi'ne vakfedilen Zâhir Çarşısı⁹¹ gelirleri medreselere kalmak suretiyle kiraya verilmişlerdir. Dükkanların kiraya verildiğine dair sonucu bununla ilgili kayıtlardan anlıyoruz. Mesela Timur hâdisesinden sonra Halep'te bulunan Sultan el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-

⁸⁰ Geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, *Osmâni Vakîf Medeniyeti*, İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2003, s. 76.

⁸¹ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 312.

⁸² Kazıcı, *Osmâni Vakîf Medeniyeti*, s. 131-132.

⁸³ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 279, 317; Ferid Cuha, "el-Medârisü'l-eseriyye fî medîneti Haleb", *Awraq*, S. 5-6, s. 75.

⁸⁴ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 318.

⁸⁵ Vakıflarla ilgili Osmanlı Dönemi'ne ait hükümler için bk. Ali Himmet Berki, *Vakîflar*, İstanbul: Cihan Kitaphânesi, 1940, s. 134 vd.

⁸⁶ Gazzî, I, 253.

⁸⁷ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 279.

⁸⁸ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 332-333.

⁸⁹ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 367.

⁹⁰ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 301.

⁹¹ Bu çarşı harap olunca Çakmak ed-Devâdâr onu tamir etti. Sonra da yarısını Dîmaşk'taki medreseye yarısını da bu medreseye tahsis etti. Bk. Sibt İbnü'l-Acemî, I, 318-319.

Mahmûdî'nin Asrûniyye Medresesi'ne ait çarşayı yenilediği ve düşük bir ücretle kiraya verdiği bilgisi bunlardan biridir. Tarihçi Ebû Zer Sibt İbnü'l-Acemî onun bu tutumunu medresenin gelirlerinin azalmasına yol açtığı için eleştirmiştir. Zeyneddin İbnü'l-Harazî'nın bu hususu, el-Melikü'l-Müeyyed'in sıra kâtibi Kadı Nâsırüddin el-Birzâlî'ye ilettigi ve ondan bu konuda bir değişiklik yapılması konusunda yardım istediği bilinmekte,⁹² ancak bir sonuç alınıp alınmadığına dair net bir bilgi bulunmamaktadır.

Vakfa gelir getiren kaynaklardan bir diğeri ise değirmenlerdi. Mukaddemiyeye Medresesi'nin Kuveyk Nehri üzerindeki bir değirmeni,⁹³ Beni'l-Acemî Medresesi'nin yine aynı bölgede bir değirmenin altıda bir hissesi,⁹⁴ Buldûkiyye ve Firdevs medreselerinin aynı değirmende hisseleri bulunmaktadır.⁹⁵ Medreselere vakfedilen bu değirmenlerin nasıl işletildiğine dair kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır. Kiraya vererek mi yoksa bir görevli eliyle işletilerek mi kullanıldığı net bir şekilde bilinmemektedir.

Medrese veya diğer müesseselerin vakif malları bazen insanlar tarafından gasp edilmiştir. Mescidden medreseye çevrilen Şuaybiyye Medresesi'nin Azâz beldesinde bulunan vakif mülkünün belli bir süre sonra gasp edildiği kaynaklar tarafından ifade edilmektedir.⁹⁶

Göründüğü gibi diğer İslâm şehirlerinde olduğu gibi Halep'te de kültürel müesseselerin sorunsuz bir şekilde varlığını devam ettirebilmesi ve âlimlerin de geçim endişesi taşımadan ilimle meşgul olabilmeleri için elzem olan vakif sistemi ilmî ve kültürel hayatın gelişmesinde en önemli etkenlerden olmuştur.

2. Medreselerin Giderleri

a. Sabit Giderler

İlim müesseselerini tesis eden vâkıfların, medreselerin giderlerinin karşılanması için küçüklü-büyüklu kıymetli vakıflar tahsis ettikleri bilinmektedir. Vakıflardan elde edilen bu gelirler öncelikle medresedeki yeme, içme, barınma, ısnama gibi temel ihtiyaçlar için harcanmaktadır. Bunlardan sonra da müderrislerin maaşları ve talebelerin bursları ödenmekteydi.

Söz konusu dönemde Dîmaşk'taki Necîbiyye Medresesi müderrislerinin⁹⁷ ve Emîr Cemâleddîn Medresesi müderrislerinin 300 dirhem,⁹⁸ Nâsırîyye Medresesi müderrislerinin ise 200 dirhem aldığı kaynaklarda ifade edilmekte, dolayısıyla ücretlerin kesin bir sınırının olmadığı, vakıf gelirleriyle orantılı olarak değiştiği anlaşılmaktadır. Neticede Halep'teki müderrisler de 200-300 dirhem veya vakıf gelirlerine göre bundan daha fazla veya az maaş almışlardır. Zâhirîyye Medresesi ile ilgili bir kayitta ise müderrislerden Şerefeddîn ed-Dâdîhî'ye 4000 dirhem ödeme yapıldığı, hatta onun bundan memnun kalmadığı, medresenin mütevellisi Şerefeddîn el-Ensârî'nin de bu durumdan yakındığı ifade edilmiştir.⁹⁹ Burada yapılan ödeme muhtemelen müderrisin maaşından ziyade fakihlere ödenecek burs veya medresenin diğer giderlerinin karşılanması amacıyla olmalıdır.

⁹² Sibt İbnü'l-Acemî, I, 279.

⁹³ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 353.

⁹⁴ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 332-333.

⁹⁵ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 331.

⁹⁶ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 309.

⁹⁷ Meşhûr tarihçi İbn Hallîkân'ın oğlu İbn Mûsâ, Dîmaşk'taki Necîbiyye'de müderris iken bu maaşı alıyordu. Bk. Ebû'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr İbn Hallîkân el-Bermekî el-Îrbilî (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân ve en-bâ'û ebnâ'i'z-zamân*, (nşr. İhsan Abbâs), I-VII, Beyrut: Dârü Sâdir, 1900-1994, IV, 10.

⁹⁸ Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takîyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdulkâdir el-Makrîzî (ö. 845/1442), , *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fi) zikri'l-hâtât ve'l-âsâr*, (nşr. Muhammed Zeynûhüm- Mediha eş-Şerkâvî) I-III, Kahire 1998, II, 402.

⁹⁹ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 300.

Medreselerde ücret almadan gönüllü olarak ders veren âlimler de olurdu. Meselâ Revâhiyye Medresesi'nde IX/XV. yy.'da Şeyh Abdürrezzak eş-Şirvânî gönüllü olarak ders vermiş,¹⁰⁰ Şeyh Şemseddîn el-Gazzî, Câmi'u'l-Kebîr'de yetimleri Allah rızâsı için okutmuş, hatta onların yeme ve içmesi için tasaddukta da bulunmuştur.¹⁰¹ Ayrıca Şerefiyye Medresesi'nde Timur'un Halep'i istilâsından (801/1399) önce gönüllü kişilerce ders verildiği de aktarılmaktadır.¹⁰²

b. Ek Giderler

Medreselerin standart giderleri yanında belirli zamanlarda belirli yerlere harcanmak üzere bütçe ayrılmamasını gerektiren durumlar da olmaktadır. Bu zorunluluk özellikle vakıf şartı olarak belirlenen uygulamaların kaynaklanmactaydı. Bunlar belli günlerde ikrâm edilen yemek veya tatlılar, yine belli günlerde müderris veya fakihlere fazladan yapılan ödemelerden oluşmaktadır. Meselâ adını bu uygulamadan almış olabileceği söylenen Halâviyye Medresesi vakfında Melîk Nûreddîn Mahmûd Zengî, her yıl Ramazan ayının yirmi yedisi Kadir Gecesi'nde, Şâban ayının on beşinci geceinde, mevlid ve bayramlarda bolca kadayif dolması yapılarak çoğunuğu talebe ve fakihlerden oluşan cemâate ikrâm edilmesini,¹⁰³ câmekiyelerin¹⁰⁴ bol tutulmasını, Ramazan ayında fakirlere yemek dağıtılmaması, özel bazı günlerde müderrislere daha fazla ücret ödenmesini, Ramazan ayındaki yemek harcamaları için müderrise 3000 dirhem ödenmesini şart koşmuştur.¹⁰⁵ Burada ücretin müderrislere ödeniyor olması ihtiyaçların belirlenmesi ve karşılanması ile onların ilgilenmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bayramlarda yine ilâve olarak müderris kanalıyla medreseye yapılan ödemeler sayesinde meyve, yemiş gibi yiyeceklerin alınması sağlanır.¹⁰⁶

Fîkih eğitimi aldıkları için fakîh diye adlandırılan talebelere düzenli ödenen miktar dışında bazen ilâve ödemeler de yapılmıştır. Meselâ kiş mevsiminde kişilik giysileri için bütçe ayrılmıştır. İlkbahar ve sonbaharda meyve ve ilaç gibi ihtiyaçları için ayrılan meblağ da giderler arasında yer almıştır.¹⁰⁷

¹⁰⁰ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 306.

¹⁰¹ Sibt İbnü'l-Acemî, I, 399.

¹⁰² Sibt İbnü'l-Acemî, I, 315. Müderrislerin ne zamandan beri ücretli görev yapmaya başladıkları konusunda araştırmacılarca bazı etkenlerden bahsedilmiştir. Birincisi, çok erken zamanlardan beri bazı Müslümanlar'dan sırf gelir elde etmeleri karşılığında mescidlerde oturup insanlara telkinâtta bulunmaları istememiş, özellikle de siyasi liderlerin bu yolla görüşlerini halka empoze etmeye çalıştığı görülmüştür. İkincisi, Müslümanlar ilmî gelişme ve tercüme faaliyetleri için gayr-i müslimlerden yardım almışlardır, bu gayr-i müslimlere de vazifeleri karşılığında cörmertçe ücretler verilmiştir. Neticede ilmî faaliyetler karşısında ücret ödenmesi uygulanması yaygınlaşmıştır. Geniş bilgi için bk. Ahmed Çelebi, s. 237. Ancak bu görüşün aksine daha Hz. Ömer döneminde fethedilen bölgelerin merkez camilerine bizzat onun tarafından Kur'an ve dinî ilimleri öğretmek üzere muallimler gönderildiği, üstelik bu sahâbîlere çok yüksek oranda maaş bağlandığı ifade edilmektedir. Bu muallimlerin vali ile aynı maaşı aldığı, valinin maaşının da bir koyunun bedelinin çeyreği kadar olduğu belirtilmektedir. Geniş bilgi için bk. M. Mahfuz Söylemez, "İslâm'ın Erken Döneminde Kur'an Eğitimi" *İslâmî İlimler Dergisi: I. Kur'an Sempozyumu 14-15 Ekim 2006, 2007*, s. 143-152.

¹⁰³ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 265.

¹⁰⁴ Câmekiyeye, vakıflardan veya devlet bütçesinden verilen aylık anlamında kullanılan bir İslâm hukuku terimidir. Farsça'da "elbise parası; hizmetçilere verilen ücret, maaş" anımlarına gelen câmegî kelimesinin Arapçalaştırılmış şeklidir. Câmekiyeye'nin buradaki anlamı vakfın gelirlerinden ödenen maaştır. Câmekiyeye hakkında daha fazla bilgi için bk. Ahmet Akgündüz, "Câmekiyeye", *DÂ*, VII (İstanbul 1993), s. 45-46. Bayramlarda veya diğer özel günlerde talebe veya müderrislere bu ödemeyi normalden fazla yapıldığı anlaşılmaktadır.

¹⁰⁵ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 265; Sibt İbnü'l-Acemî, I, 341-342; Gazzî, II, 167-169.

¹⁰⁶ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 265.

¹⁰⁷ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, I/1, 265; Sibt İbnü'l-Acemî, I, 341-342; Gazzî, II, 167-169.

Vakıf sistemi sayesinde medreselerin elde ettiği gelirler ile tüm bu ihtiyaçlar giderilebilmiştir.¹⁰⁸ Vakıf gelirlerinin yetersiz kaldığı durumlarda ilâve bir destek alınıp alınmadığı, alındıysa hangi yollara başvurulduğu hususunda ise kaynaklarda açıklayıcı bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁰⁹ Ancak Halep'in XIX. yy.'daki durumularındaki kayıtlarda buna dair bilgiler yer almaktadır.¹¹⁰

SONUÇ

Halep'te özellikle Zengîler ve Eyyûbîler döneminde çok sayıda medrese inşa edilmiş, bu medreselerin faaliyetlerini sürdürmesinin yanı sıra Memlûkler döneminde de medreseler kurulmaya devam edilmiştir. Bunların arasında daha önce diğer din mensuplarına ait bir ibadethane iken çeşitli gerekçelerle Müslümanların hizmetine verilip mescid olarak faaliyet göstermeye başlayanlarla birlikte bu mescidler veya diğer bazı mescidlerin medreseye dönüştürülmesi ile oluşturulanlar ve bilhassa medrese olarak inşa edilenler bulunmaktadır. Tesis edilen medreselerin genellikle bânisinin ismiyle isimlendirildiği, medresenin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla vakıfı tarafından çoğunuğu gayrimenkullerden oluşan gelir getiren türden vakıflar tahsis edildiği, bu gayrimenkullerden genellikle kiraya verilmek suretiyle istifade edildiği ve bu sayede ilim talebeleri ve hocalarının geçim endişesi taşımaksızın ilmî faaliyetlerde bulunabildikleri görülmüştür.

Medreselerin vakfiyelerinde gerek eğitim-öğretim gerekse idaresi ile ilgili şartların yer aldığı; bazen derslerde okutulacak kitapların, bazen medresede yapılacak dualarda zikredilecek olan kişilerin kim oldukları ve hangi sırayla duada yer alacaklarının bile söz konusu şartlar arasında yer alabildiği anlaşılmıştır. Medreselerin giderlerinin bir kısmı düzenli olarak harcama yapılan kalemlerden oluşmakta iken bir kısmı özel bazı günlerde harcanması üzere tespit edilen giderlerden oluşmuştur.

İleri düzeyde eğitim verilen medreselerin daha çok bir fıkıh medresesi hüviyetinde olduğu, bu medreselerde genellikle bir, bazen iki, nadiren de olsa bazen de dört mezhebin fikhinin birlikte okutulduğu; mensup olunan mezhebin fikhinin yanı sıra diğer mezheplerin fıkıh, hadis, tefsir, dil, kiraat derslerinin de müfredatında yer aldığı tespit edilmiştir. Bu fıkıh medreselerinin mezheplerinden ve mezheplere kâdilkudâthîk makâmının ihdâs edilme süreçlerinden, ele aldığımız dönemde Halep'te Hanefî ve Şâfiîliğin daha fazla yayıldığı, diğer iki mezhep olan Mâlikî ve Hanbelîliğin mensuplarının ise daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

¹⁰⁸ Memlûk Dönemi vakıflarıyla ilgili geniş bilgi için bk. M. M. Emin, *el-Evkâf ve'l-hayâtü'l-ictimâ'iyye fi Misr: 648-923/1250-1517*, Kahire: Dârü'n-Nehdatî'l-Arabiyye, 1980.

¹⁰⁹ Osmanlı müesseselerinde vakıf tarafından vakıfın kullanımına tahsis edilen gelirler genellikle ihtiyaçlarla aynı düzeyde olmaktadır. Hatta olaganüstü hallerde kullanılmak üzere ihtiyat fonu bile oluşturulmaktadır ki buna da zevâid denilmektedir. Bk. Tahsin Özcan, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi* (12-15 Nisan 1999), 2001, s. 133-143.

¹¹⁰ Bu bilgiler ışığında vakıfların en büyük gider kalemini oluşturan vakıf gayrimenkullerinin tamir ve bakımı konusunda huluvvü'l-örfî ve hukr uygulamalarının zorunlu hale geldiği görülmüştür. Buna göre zaman geçtikçe yıpranıp harap olan hizmet binaları ve gelir getiren yapıların tamir ve bakımı şahıslar tarafından büyük masraflar yapılarak yerine getirilmiştir. Neticede de söz konusu şahıslar, yapmış oldukları masraflar karşılığında huluvvü'l-örfî denen bir hakka sahip olmuşlardır. Bu durumda arazinin mülkiyeti vakfa ait olmaya devam ederken, şahıslar buralardaki dükkanlar üzerinde süreklilik gösteren bir hakka sahip oluyor, bu hakkını satabiliyor veya kiraya verebiliyor. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Kabacık, "177 Numaralı Halep Şer'iye Siciline (Evkâf Muhasebe Defterine) Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Halep Vakıflarının Gelir ve Giderleri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, VI/8, 2013, s. 1117-1135.

KAYNAKÇA

- ACAR, Abdurrahman – M. Mesut Ergin, ““Halep’te Memlüklü Dönemine Ait Medrese Vakıfları”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/2, Diyarbakır: 2012, s. 1-36.
- AHMED ÇELEBİ, *İslâm’da Eğitim-Öğretim Tarihi*, (trc. Ali Yardım), İstanbul: Damla Yayınevi, 1976.
- AHMED İSÂ, *Târîhu'l-bîmâristânât fi'l-İslâm*, 2. Baskı, Beyrut: Dârü'r-Ra'îdi'l-Arabî, 1981.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, “Câmekiyye”, *DÎA*, VII (İstanbul 1993), s. 45-46.
- AKYÜZ, Ali, “Bir Yetişkin Eğitim Kurumu Olarak Suffa”, *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*, (ed.M. Faruk Bayraktar), İstanbul 2006, s. 23-36.
- ASFAR, Ahmed, “el-Medrese (fi'l-hadâratî'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye)”, *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyye*, XVIII, (Dımaşk 2007), s. 231-233.
- AYDINLI, Osman, *Fethinden Samaniler'in Yıkılışına Kadar (93-389/711-999) Semerkant Tarihi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- AYHAN, Halis, “İslâm Tarihindeki İlk Eğitim ve Öğretim Müesseseleri”, *İslâm Medeniyeti*, III/30, Nisan-1973, s. 7-10.
- BALTACI, Cahit, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007.
- BOZKURT, Nebi, “Medrese”, *DÎA*, XXVIII (Ankara 2003), s. 323-327.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'ffî (ö. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, (Muhammed Özdemir), İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1979.
- CEBECİ, Suat, “Din Eğitiminde Medreseden Mektebe, Mektep’ten Nereye?”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 10, 2004, s. 1197-202.
- CUHÂ, Ferîd, “el-Medârisü'l-eserîyye fî medîneti Haleb”, *Awraq*, S. 5-6,: Madrid: Agencia Espanola Cooperacion İnternacional, 1982-1983, s.65-78.
- ÇAKAR, Enver, XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566), Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, 2003.
- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdîrrahmân ed-Dârimî es-Semerkandî (ö. 255/868), *Müsnedü'd-Dârimî (Sünenu'd-Dârimî)*, (nşr. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî), I-IV, Riyad 2000.
- EBÜ'l-FİDÂ, el-Melîkü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Ali b. Mahmûd el-Eyyûbî (ö. 732/1331), *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*, I-IV, by.: Matbaatü'l-Hüseyniyye, 1907.
- EMİN, Muhammed Muhammed, *el-Evkâf ve'l-hayâtü'l-ictimâ'yye fî Misr*: 648-923/1250-1517, Kahire: Dârü'n-Nehdatî'l-Arabiyye, 1980.
- ESEDÎ, Muhammed Hayreddin, *Ahyâü' Haleb ve esvâkuhâ*, (nşr. Abdülfettâh Revvâs Kal'acî), Dımaşk: Dârü Kuteybe, 1990.
- GAZZÎ, Kâmil el-Bâlî el-Halebî, *Nehrü'z-zeheb fî târîhi Haleb*, (nşr. Mahmûd Fâhûrî - Şevki Şa's), 2. Baskı, I-III, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1991-1992.
- HAMZA, Abdüllâtîf, *el-Hareketü'l-fikriyye fî Misr fî 'asreyni'l-Eyyûbî ve'l-Memlûki'l-evvel*, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabi, ts.
- HİLMİ EFENDİ, Ömer (1307/1889), *İthâfî'l-ahlâf fî ahkâmi'l-evkâf*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, ts.
- HÜSEYNÎ, Muhammed Ebü'l-Ferec el-Hatîb, *Dârü's-sünne Dârü'l-hadîsi'n-Nûriyye bi Dımaşk târîhuhâ ve terâcimü şüyûhihâ*, Dımaşk: Dârü'l-Beşâir, 2002.
- İBN ASÂKÎR, Ebü'l-Kâsim Ali b. Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 571/1176), *Târîhu medîneti Dımaşk* (nşr. Muhibbüddîn Ebî Saîd Ömer b. Garâme el-Amravî), I-LXXX, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1998.

- İBN BATTÛTA, Ebû Abdillâh Şemseddîn (Bedreddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî (ö. 770/1368-69), *Rihletü İbn Battûta*, Beyrut: Dârü Sâdîr, ts.
- İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî et-Tûnisî (ö. 808/1406), *Mukaddime*, (haz. Süleyman Uludağ), I-II, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- İBN HALLİKÂN, Ebü'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân ve en-bâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, (nşr. İhsan Abbâs), I-VII, Beyrut: Dârü Sâdîr, 1900-1994.
- İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, (nşr. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydî), I-XVIII, Beyrut: Dârü'l-İhyâ'i't-Tûrasî'l-Arabi, 1997.
- İBN ŞEDDÂD, Ebû Abdillâh İzzeddîn Muhammed b. Ali b. İbrâhîm el-Ensârî el-Halebî (ö. 684/1285), *el-A'lâku'l-hatîre fî zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezîre*, (nşr. Yahyâ Zekeriyâ Abbâre), I-II, Dimaşk: Vizâretü's-Sekâfe, 1991.
- İBN TOLUN, Ebü'l-Fazl (Ebû Abdillâh) Şemseddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dimaşkî (ö. 953/1546), *Nakdü't-tâlib li-zeğâli'l-menâsib*, (nşr. Hâlid Muhammed Dehman, Muhammed Ahmed Dehman), Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsir, 1992.
- İBNÜ'L-ADÎM, Ebü'l-Kâsim Kemâleddîn Ömer b. Ahmed el-Ukaylî el-Halebî (ö. 660/1262), *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb* (nşr. Süheyl Zekkâr), I-II, Dimaşk: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1997.
-----, *Bügyetü't-taleb fî târihi Haleb* (nşr. Süheyl Zekkâr), I-XII, Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- İBNÜ'S-ŞIHNE, Ebü'l-Velîd Muhibbüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Sekaffî (ö. 815/1412), *Ravzü'l-menâzır fî 'ilmî'l-evâ'il ve'l-evâhir*, (nşr. Seyyid Muhammed Mühennâ), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1997.
- KABACIK, Mehmet, "177 Numaralı Halep Şer'iye Siciline (Evkâf Muhasebe Defterine) Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Halep Vakıflarının Gelir ve Giderleri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, VI/8, 2013, s. 1117-1135.
- KARAMAN, Hayrettin, "Fakîh", *DİA*, XII (İstanbul 1995), s. 126-127.
- KAYAOĞLU, İsmet, *İslâm Kurumları Tarihi II*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1994.
- KAZICI, Ziya, *Anahatlari ile İslâm Eğitim Tarihi*, İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.
-----, *Osmâni Vakîf Medeniyeti*, İstanbul: Bilge Yayınları, 2003.
-----, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011.
- KEZÂRE, Salâh, "el-Mektebetü fî Haleb", Âdiyyâtü Haleb, VIII-IX, Suriye 1998, s. 355-363.
- KÜTÜBÎ, Ebû Abdillâh Selâhaddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed ed-Dârânî (ö. 764/1363), *Fevâti'l-vefeyât ve'z-zeyl 'aleyhâ*, (nşr. İhsan Abbâs), I-IV, Beyrut: Dârü Sâdîr, 1973-1974.
- LITTLE, Donald P., "Notes on Mamluk Madrasah", *Mamluk Studies Review*, VI, Chicago: Middle East Documentation Center The University of Chicago, 2002, s. 9-20.
- MAKRÎZÎ, Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takîyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdulkâdir (ö. 845/1442), *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fi) zikri'l-hitât ve'l-âsâr*, (nşr. Muhammed Zeynûhüm-Mediha eş-Serkâvî) I-III, Kahire 1998.
- MA'RUF, Nâcî, *Medârisü kable'n-Nizâmiyye*, Bağdat: Matbaatu Mecmai'l-İlmî'l-Irakî, 1973.
- MA'TÜK, Sâlik Yûsuf, *Bedreddîn el-'Aynî ve eseruhû fî 'ilmî'l-hadîs*, Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İlmîyye, 1987.
- OCAK, Ahmet, "Medreseler Geleneği İçinde Nizamiye Medreseleri'nin Önemi ve İlim Dünyasına Kazandırdığı Yenilikler", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti*

- Sempozyumu: *Selçuklularda Bilim ve Düşünce* (19-21 Ekim 2011), I (İslâmî İlimler), 2013, s. 441-462.
- ÖNKAL, Ahmet - Nebi Bozkurt, "Cami", *DIA*, VII (İstanbul 1993), s. 46-47.
- ÖZCAN, Tahsin, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi* (12-15 Nisan 1999) 2001, s. 133-143.
- ÖZTÜRK, Nazif, "Mütevelli", *DIA*, XXXII (İstanbul 2006), s. 217-220.
- es-SAKKÂR, Sâmî, "İbn Ebû Asrûn", *DIA*, XIX (İstanbul 1999), s. 423-424.
- SIBT İBNÜ'l-ACEMÎ, Ebû Zer Muvaaffakuddîn Ahmed b. İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî (ö. 884/1480), *Künûzü'z-zeheb fi târîhi Haleb*, (nşr. Şevki Şa's ve Fâlih Bekkûr), I-II, Haleb: Dârü'l-Kalemi'l-Arabî, 1996.
- SÖYLEMEZ, M. Mahfuz, "İslâm'ın Erken Döneminde Kur'ân Eğitimi", *İslâmî İlimler Dergisi: I. Kur'ân Sempozyumu*, 14-15 Ekim 2006, 2007, s. 143-152.
- SÜBKÎ, Ebü'l-Hasan Takiyyüddîn Ali b. Abdilkâfi b. Ali b. Temmâm (ö. 756/1355), *Fetâvâ's-Sübkî*, I-II, Beyrut: Dârü'l-Mâ'rife, ts.
- SÜBKÎ, Ebû Nasr Tâceddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi (ö. 771/1370), *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, (nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfezzâh Muhammed el-Hulv), I-X, Kahire 1964-1976, 1992.
- ŞEŞEN, Ramazan, *Selâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1983.
- TOMAR, Cengiz, "Suriye (Kültür ve Medeniyet/Eğitim ve Öğretim Fetihinden Osmanlılar'a Kadar)", *DIA*, XXXVII (İstanbul 2009), s. 555-557.
- UYAR, Gülgün, "Nakib", *DIA*, XXXII (İstanbul 2006), s. 321-322.
- YİĞİT, İsmail, "Memlükler Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış" *Türkler Ansiklopedisi*, V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, S. 748-756.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî, el-Fârikî (ö. 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (nşr. Şuayb el-Arnaût), I-XXIII, 9. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981-1985.